

4 Raupen doeng 't holleken gaupen

Voedselgerelateerde spreekwoorden in Nederlandse en Vlaamse dialecten

Stef Grondelaers en Jeroen van Craenenbroeck

De figuurlijke betekenis van spreekwoorden zoals *de pijp aan Maarten geven* of *leven als God in Frankrijk* is van oudsher een geliefd onderzoeksdomein voor taalwetenschappers, maar in dit hoofdstuk kijken we met een iets andere blik: spreekwoorden vertegenwoordigen geconventionaliseerde maar onbewuste processen van betekenistoekenning, en in die hoedanigheid kunnen we ze gebruiken om te peilen naar de diepere culturele bedrading van Vlamingen en Nederlanders. We concentreren ons in dit verband op dialectspreekwoorden die voedingswaren bevatten. De verschillen tussen de Nederlandse en Vlaamse eetcultuur zijn legendarisch, maar komen ze ook tot uiting in de idiomatische uitdrukkingen van dialectsprekers?

41

EEN DATABANK VOL SPREEKWOORDEN

We baseren dit onderzoek op een databank met meer dan zeventuizend spreekwoorden. Deze zijn afkomstig uit de dialecten van dertien gemeenten en steden in Nederland en Vlaanderen (Corver et al., 2017), verzameld voor het onderzoeksproject *De syntaxis van spreekwoorden*, dat van 2012 tot 2016 aan de universiteiten van Leuven en Utrecht werd uitgevoerd (Corver et al., 2019). De dertien onderzochte dialecten, weergegeven op afb. 4.1, zijn gesitueerd in alle windstreken van het

Nederlandse taalgebied en vertegenwoordigen zo de voornaamste dialectgebieden in Nederland en Vlaanderen.

Voor elk van deze dertien plaatsen hebben de onderzoekers een dialectwoordenboek of vergelijkbaar naslagwerk geraadpleegd en daar handmatig alle spreekwoorden uit geselecteerd. Dat leverde 7.333 voorbeelden op, waarvan 6.344 in Vlaanderen, maar slechts 989 in Nederland; verderop komen we nog even terug op een mogelijke verklaring voor dit verschil.

Als we echter alleen de spreekwoorden bekijken die een herkenbaar voedingsproduct bevatten – zoals de Deventerse uitdrukking *de melk*

Afb. 4.1: De dertien dialecten uit het project *De syntaxis van spreekwoorden* (bron: Database of Dutch Dialect Idioms edu.nl/ugcah).

optrekken, wat ‘zijn belofte niet nakomen’ betekent – dan worden de verschillen tussen Vlaanderen en Nederland plots een stuk kleiner: gemiddeld bevat tussen de vier en de vijf procent van alle dialectuitdrukkingen een voedingsmiddel, en dit geldt zowel voor Vlaanderen als voor Nederland. Het zijn de 332 spreekwoorden met een voedingsproduct die het vertrekpunt vormen voor ons onderzoek.

EEN KIP IS EEN BABY, MAAR RAPEN ZIJN RAPEN

In zowel Vlaanderen als Nederland heeft een grote meerderheid van de uitdrukkingen een overdrachtelijke betekenis. Zo is een Groesbeekse dame die *met kip zit* niet zwanger van pluimvee, maar van een menselijke baby. Als je in Dendermonde, Lede, of Tessenderlo *in de patatten zit*, dan bevind je je niet letterlijk tussen de aardappelen, maar dan ervaar je moeilijkheden. Slechts 14 procent van de spreekwoorden in Nederland, en 12,5 procent van de Belgische uitdrukkingen gaan ook in hun figuurlijke betekenis over eten en/of drinken. Wie in Dendermonde te laat thuiskomt (na cafébezoek?) zou wel eens kunnen ontdekken dat *zan patatte ôn ’t mauzegat stoën*, ofwel dat zijn aardappelen aan het ‘muizengat’, de opening waarlangs afvalwater afgevoerd wordt, staan. De maaltijd is met andere woorden voorbij en opgeruimd, en de laatkomer krijgt niets meer. En een Utrechtenaar die *in zijn raap geslagen heeft*, heeft te veel gegeten. Ook hier worden *mauzegat* en *raap* natuurlijk niet letterlijk gebruikt, maar de betekenisoverdracht blijft wel dicht bij huis, namelijk bij eten en drinken.

Een aantal uitdrukkingen gaat nog een stap verder, in die zin dat er van betekenisoverdracht zelfs geen sprake meer is: de voedingswaren die voorkomen in de spreekwoorden worden in hun letterlijke betekenis gebruikt. Het is op dit terrein dat we voor het eerst duidelijke verschillen tussen Vlaanderen en Nederland zien. De spreekwoorden waar het over gaat, komen in twee subtypes voor. Het eerste betreft de winderigheid opwekkende werking van een aantal knol- en koolgewassen, met name rapen, bieten, bonen, en spruiten:

- (1) *Raupen doeng 't holleken gaupen. (Aalst)*
- (2) *Ropen doen 't gat gopen. (Lede)*
- (3) *Ieder boentjen es een toentjen. (Aalst)*
- (4) *Spruiten doen 't gat fluiten. (Lede)*

Een tweede klasse van spreekwoorden waarin voedingsmiddelen hun letterlijke betekenis behouden, betreft veelal typische jargonwoorden en -uitdrukkingen uit vroegere tijden:

- (5) *Het bier verzoelt. (Brugge)*
- (6) *Alles heit zennen toid, gelèk de breembeizen. (Leuven)*

Een van de opvallendste conclusies van ons onderzoek is dat beide types spreekwoorden – de winderige en die met jargon – uitsluitend in Vlaanderen voorkomen, en daar bovendien ook goed verspreid zijn. Misschien hanteerden de Vlaamse woordenboeksamenstellers een iets ruimere definitie van het begrip ‘spreekwoord’ dan hun Nederlandse collega’s. Zoals hierboven reeds aangegeven zijn de Vlaamse materiaalverzamelingen duidelijk groter dan de Nederlandse. Dat zou deels het gevolg kunnen zijn van het feit dat de Vlaamse woordenboeken vaste verbindingen en jargon bevatten die strikt genomen geen spreekwoorden zijn. Anderzijds is het feit dat ze dat niet-figuratieve materiaal wel opnemen, tekenend voor een cultuur waarin voedsel zeer diep verankerd zit. Even veelbetekenend is het feit dat de winderige bijwerking van knol- en koolgewassen niet in Nederlandse zegswijzen geregistreerd is. Nederlanders zijn zich uiteraard bewust van die werkzaamheid, en ze verheerlijken dat gaspotentieel ook geregeld in creatieve naamgeving – denk aan *raasdonders* voor kapucijners – maar het vereeuwigen (en daardoor standaardiseren?) van winderige wijsheden is misschien een brug te ver.

45

Afb. 4.2.: Rode rapen. Foto: Matilda Bellman via Unsplash [edu.nl/3yvmw](https://unsplash.com/3yvmw).

OVER PRUIMEN GESPROKEN

Wanneer we kijken naar het soort voedingsmiddelen waarnaar verwezen wordt in de spreekwoorden, dan zien we opnieuw grote verschillen tussen Vlaanderen en Nederland. Tabel 4.1 geeft een overzicht van alle voedingswaren die minstens twee keer in de databank voorkomen samen met hun aantal voorkomens in Vlaamse (VL) en Nederlandse (NL) spreekwoorden.

Tabel 4.1: Soorten voedingswaren in Vlaamse en Nederlandse dialectspreekwoorden

Voedsel	VL	NL	Voedsel	VL	NL	Voedsel	VL	NL
aardappel	24	0	haver	3	0	pruim	1	4
akkervrucht	4	0	honing	2	0	raap	9	1
appel	10	1	kaas	3	0	saus	6	0
beslag	2	0	kip	3	1	soep	2	0
bier	11	0	koek	12	0	sop	2	0
bok	0	2	kool	2	0	spek	10	5
boon	11	0	kriek	3	0	suiker	1	1
boter	14	1	kruiden	2	0	ui	3	0
brood	30	4	melk	9	2	vet	3	2
ei	13	5	metworst	0	2	vis	5	0
erwt	7	0	mossel	2	0	wijn	2	0
gebakje	2	0	mosterd	1	1	zout	5	0
gerst	1	1	pap	6	0	zuurdesem	4	0
graan	3	0	peer	3	0			
haring	2	0	peper	3	0			

Spek, eieren, brood en pruimen zijn de levensmiddelen die het vaakst in Nederlandse spreekwoorden worden aangetroffen. In België zijn dat brood, aardappelen, boter en eieren. Nederlandse spreekwoorden bevatten voedsel dat in de Vlaamse keuken geen rol speelt – zoals metworst of beschuit – maar etenswaren die Belgen typisch met Nederland associëren, vinden we uitsluitend (kaas en haring) of overwegend (boter) in Belgische spreekwoorden terug. Aardappelen zijn zelfs volledig afwezig

in de Nederlandse zegswijzen in ons onderzoek. Dat betekent uiteraard niet dat er in Nederland helemaal geen dialectspreekwoorden bestaan waarin aardappelen voorkomen, maar ze zijn duidelijk minder frequent dan in Vlaanderen. Wanneer we er bijvoorbeeld een online overzicht van dialectgezegden met aardappelen op naslaan,⁶¹ dan blijken 38 van 49 voorbeelden uit Vlaanderen te komen, en tien van de elf Nederlandse voorbeelden bovendien uit Zeeland of Noord-Brabant, en dus grenzend aan Vlaanderen.

Pruimen zijn het op een na meest aangetroffen, en het meest verspreide voedsel in onze Nederlandse spreekwoorden – spreekwoorden met pruimen worden in drie van de vijf vindplaatsen aangetroffen. Ze hebben ook allemaal met praten of zwijgen te maken. Zo betekent *gin pruim zegge* ‘geen woord zeggen’ en *vaen de pruim spiertse* ‘zeggen waar het op staat’ in het Groesbeeks, *geen pruim voor ’n ben vol zijn* ‘zeer zwijgzaam zijn’ in het Utrechts, en *iemand ’n proam op de neus zetten* ‘het zwijgen opleggen’ in het dialect van Warffum.

47

In de rest van dit hoofdstuk proberen we een verklaring te vinden voor de hierboven geschetste verschillen tussen Vlaamse en Nederlandse voedselspreekwoorden.

BREEKBARE EIEREN EN MINUSCULE ERWTEN

Sinds Lakoff & Johnson (1980) weten we dat spreekwoorden en metaforen niet louter stijlbloempjes zijn die dienen ‘om een tekst te tooien met de versierselen van de stijl’ – zoals Cicero ons leert in het *elocutio*-hoofdstuk van *De Oratore* – maar dat ons *hele denken* metaforisch dooraderd is. Als mensen hebben we namelijk de gewoonte om over complexe, vaak abstracte fenomenen te spreken door middel van concrete, alledaagse woorden. Lakoff (1987) heeft het in dat verband over ‘conceptuele metaforen’, die de relatie tussen de twee betekenissen expliciet maken. Een uitdrukking als *hij is een heethoofd* is bijvoorbeeld te begrijpen vanuit de conceptuele metafoor **WOEDE IS HITTE**: we gebruiken een concrete zintuiglijke ervaring (hitte) om een meer abstract gevoel (woede) te beschrijven. Gezien de centrale rol die voeding speelt in ons leven, hoeft het niet te verbazen dat ook

voedingsmiddelen een rijke bron van conceptuele metaforen vormen. Laten we in dat verband eerst een aantal spreekwoorden met eieren bekijken, het enige voedseltype dat zowel in Nederland als in Vlaanderen ruim vertegenwoordigd is in ons materiaal:

- (7) *Op eieren lopen/gaan (Bree, Leuven)*
- (8) *Hij 's bang veur zien aierkorf (Warffum)*
- (9) *Er zijn daar geen eieren/eiers aan gebroken (Brugge)*
- (10) *A eir'n nie ammel onder dezeld' oenjer leggen (Lede)*
- (11) *Met een ei zitten (Bree)*
- (12) *Een ei ophebben (Brugge)*
- (13) *Iemand 't ei uit zij gat vrogen (Lede)*
- (14) *Een ei in z'n gat kenne gaar koke (Utrecht)*

48 Van eieren weten we dat ze breekbaar zijn, en dat kippen moeite moeten doen om ze te leggen – het kost een hen naar verluidt anderhalf tot twee uur om een ei te produceren. Elk van die twee ingrediënten vormt de basis voor een groep spreekwoorden. De breekbaarheid van eieren motiveert (7)-(9): *op eieren lopen* moet voorzichtig gebeuren gezien de fragiliteit van dat voedsel, *bang zijn voor de eierkorf* – wat zoveel betekent als ‘zorg dragen voor de gezondheid’ – brengt het lichaam als een fragiel gegeven in beeld, en *daar zijn geen eieren aan gebroken* suggereert dat iets (ondanks een zekere kwetsbaarheid(?) niet verhinderd is. Dat eieren afkomstig zijn van kippen of ander pluimvee, en dat het proces van het eieren leggen inspanning kost, motiveert de groep in (10)-(14). Niet alles op één paard inzetten neemt in Lede de vorm aan van *niet alle eieren onder één oenjer [eend] leggen* (waarbij het proces van het eieren leggen omgedraaid wordt, aangezien de eend de eieren niet legt, maar ondergeschoven krijgt). Het inspanningsaspect, en dan met name het idee dat eieren gezien hun omvang enkel met enige moeite ter wereld komen, is beeldend weergegeven in (11), dat het duuraspect van ‘zorgen hebben’ als een lastig te leggen ei uitbeeldt. Bij *een ei ophebben* is het niet duidelijk of het desbetreffende ei niet doorgeslikt, dan wel niet afgescheiden kan worden, maar het ongemak dat optreedt wanneer een

té groot voorwerp vastzit op ongebruikelijke plaatsen in ons lichaam, is een treffend beeld voor verlegenheid of beteuterd zijn. In (13) wordt de moeite van het afscheiden nog vergroot doordat er van buitenaf druk wordt gezet in een poging om het proces te versnellen. En in (14) is het verlengde verblijf van een ei in de dienstuitgang (waar het verkeer in elk geval traag gaat) op vergelijkbare wijze een beeld voor benauwdheid. Samenvattend kunnen we stellen dat de spreekwoorden in respectievelijk (7)-(9) en (10)-(14) te begrijpen zijn vanuit de conceptuele metaforen **FRAGILITEIT IS EEN EI EN ONGEMAK IS EIEREN LEGGEN**.

Wat dit eivoorbeeld mooi laat zien is dat voedingswaren zelden gratis ingezet worden in spreekwoorden, maar dat hun betekenis gemotiveerd is. Neem bijvoorbeeld de Leedse uitdrukking *mee 'n eirt in zij gat lu'epen* (letterlijk: met een erwt in zijn gat lopen). De moeite die het kost een groot voorwerp af te scheiden, is omgekeerd evenredig met de inspanning die nodig is een klein voorwerp op te houden: wie met een erwt in zijn gat loopt, moet de billen dichtknijpen, bijvoorbeeld uit angst (zoals in dit voorbeeld het geval is). Andere erwtenspreekwoorden richten zich dan weer op de kleine omvang van de groente, als in *T'es nogal een erwt*, dat Aalstenaren gebruiken om aan te geven dat iets te onbelangrijk is om te benoemen. Door ironische omkering kan een erwt dan ook iets groots of belangrijks gaan betekenen, zoals in de andere Aalsterse spreekwoorden *een eirt riskeren* voor 'iets wagen' of 'risico nemen', of *een eirt kosten* voor 'veel kosten'. Al deze spreekwoorden zijn met andere woorden te begrijpen vanuit de conceptuele metafoor **KLEINE OMVANG IS EEN ERWT**.

Ook de Vlaamse aardappelspreekwoorden zijn te begrijpen vanuit een aantal conceptuele metaforen. De spreekwoorden in (15)-(19) zijn bijvoorbeeld gebaseerd op onze kennis van de relatieve hardheid van de aardappel als metafoor voor slaag (in (15)) of de klap waarmee men op de grond kan vallen (16). Van slaag of slag is het maar een kleine metonymische stap naar het resultaat van mishandeling (de dood in (17)), of de metaforische dood van de dronkenschap in (18).

(15) *Ne vrie'e pataat geven (allerlei varianten in Lede, Tessenderlo)*

- (16) *Ne patat goën (Dendermonde)*
- (17) *Patat zaain (Dendermonde)*
- (18) *Patat zijn (Brugge)*

Een tweede groep uitdrukkingen verbindt onze kennis over het groei-proces van de aardappel, en met name het feit dat die na ongeveer vier weken bovengronds verschijnt, met het buitengaats opduiken van een grote teen door een gat in een sok:

- (19) *Zen patatten kommen oit (Aalst, Bree, Lede)*

50 In het bijzonder productieve patroon in (20) ten slotte – dat in heel Vlaanderen aangetroffen wordt – vormt de aardappel een referentiepunt voor metonymische uitbreiding naar de bereiding van aardappelen, en dan met name het weggieten van het ziedende en schuimende kookvocht dat geprojecteerd wordt op de (hagedruk)lozing van urine.

- (20) *A patatten afgieten (Aalst, Lede, Tessenderlo, Wambeek)*

De grootste groep metaforen in onze materiaalverzameling bevat allerlei soorten brood als centraal element. Dat hoeft niet te verbazen: brood is een centraal onderdeel van zowel de Nederlandse als de Vlaamse eetcultuur, en dankzij christelijke ideologieën is het ook een van de bekendste metaforen (voor het lichaam van Christus). In een grote groep verwante uitdrukkingen wordt brood metonymisch gebruikt: de typische serveerwijze van brood – een platte snede die vervolgens belegd moet worden – dient als referentiepunt voor het beleg dat in een eerste groep spreekwoorden voor kritiek en verwijten staat:

- (21) *Iet op zen broeid kroigen (Aalst, Leuven, Wambeek)*
- (22) *Het iemand op zijn brood smeren (Brugge, Leuven)*
- (23) *Iemand iets op brood leggen (Warffum)*
- (24) *Op zijn brood hebben/krijgen (Leuven)*

Naast KRITIEK IS BROODBELEG speelt ook de metafoor GELD IS BROOD een belangrijke rol als basis voor dialectspreekwoorden. Dat is niet verwonderlijk gezien de status van brood als levensnoodzakelijke basisbehoefte:

- (25) *Er geen brood in zien (Bree)*
- (26) *Iemand het brood uit zijn mond stelen (Bree, Leuven)*
- (27) *De ene zijn dood is de andere zijn brood (Leuven)*
- (28) *Zijn broodje is gebakken*
- (29) *Zijn brood verdienen (Leuven)*
- (30) *Heyr brood best hebben (Drenthe)*

Verwant, maar iets minder transparant, is de frequent aangetroffen toepassing in (31), die betekent dat een gegeven iets geen geld kost:

- (31) *Geen brood eten (Leuven, Brugge, Aalst, Lede, Groesbeek)*

Brood en broodingrediënten vormen verder het brondomein voor een reeks spreekwoorden die met (delicate) vormen van groei te maken hebben. Dat is zonneklaar in (32), waarin de overvloed van deeg in het brood zwangerschap symboliseert:

- (32) *Do was te véil diëg in éir bruët (Dendermonde)*

Het is ook duidelijk in uitdrukkingen waarin zuurdesem centraal staat, een brooddeeg dat spontaan fermenteert zonder toevoeging van bakkersgist:

- (33) *Heren heif goot (Aalst)*
- (34) *Den heifopgeiten hemmen (Aalst, Lede)*
- (35) *Hij heeft geenen deesem meer (Brugge)*

In de zegswijze in (33) staat de gistende zuurdesem (*heif*) symbool voor een nog aan de gang zijnde zwangerschap. In (34) is iemand de

zondebok omdat hij de zuurdesem heeft opgegeten, waardoor er geen brood meer gebakken kan worden, en de afwezigheid van desem in (35) symboliseert het ontbreken van groeimogelijkheden. De conceptuele metafoor **BROOD IS GROEI** die ten grondslag ligt aan de spreekwoorden in (33)-(35), is allicht ook aanwezig in (36), dat zoveel betekent als 'de ontlukende borstpartij van deze jonge vrouw komt al goed in beeld'.

(36) *Al heel wat brood op haar plank hebben (Bree)*

Koek komt als zoeter en luxueuzer deegproduct geregeld terecht in spreekwoorden die te maken hebben met rijkdom en welstand:

(37) *Zijn koekebrood/wittebrood vooreten (Brugge)*

(38) *'t Is koekenbak (Dendermonde)*

(39) *Dor zitten koekken (Lede)*

52

Wie zoals in (37) zijn luxebrood vóór het gewone brood opeet, geraakt van de regen in de drup. Koekenbak in (38) duidt op de gunstige afloop van een probleem, en als ergens koeken zitten, dan is daar vermoedelijk geld te vinden (39).

RIJKDOM VERSUS ONDERBUIK

Uit de vindplaatsen van de ei- en broodspreekwoorden hierboven blijkt dat zowel Vlaanderen als Nederland gebruikmaakt van de conceptuele metaforen **FRAGILITEIT IS EEN EI**, **ONGEMAK IS EEN EI LEGGEN** en **GELD IS BROOD**. Het gebruik van conceptuele voedselmetaforen is dus zeker geen exclusief Vlaamse aangelegenheid. Bovendien lijkt de kans op die metaforen evenmin samen te hangen met het belang dat het desbetreffende voedsel heeft in de bestudeerde culturen: het ligt voor de hand dat brood en eieren in zowel de Nederlandse als de Vlaamse cultuur dagelijkse voedingsmiddelen zijn, maar aardappelen en erwten staan niet minder centraal in de Nederlandse dan in de Belgische cuisine. Toch zijn ze in veel mindere mate aanwezig in Nederlandse spreekwoorden. Wat is er dan wel aan de hand?

Volgens ons werkt de causaliteit omgekeerd: aardappelen en erwten zijn misschien niet minder frequent in Nederland, maar de betekenissen die door erwten en aardappelen metaforisch worden uitgedrukt, spelen in Nederland een kleinere rol dan in Vlaanderen. We zagen al dat aardappelspreekwoorden met name de domeinen van slaag, kapotte sokken en krachtig urineren illustreren, terwijl erwten meestal iets van zeer geringe omvang uitbeelden in zegswijzen. Geen van die domeinen haalt de in Nederland geregistreerde spreekwoorden. In Vlaanderen daarentegen lijkt die 'onderbuik' van de cultuur veel frequenter in beeld te komen – ook de wonderige wijsheden in (1)-(4) behoren tot deze categorie.

Dat wil uiteraard niet zeggen dat Nederlandse spreekwoorden nooit over de metaforische achterbuurten van het menselijke leven gaan: wie in Drenthe *een dikke bok ant touw* heeft is stomdronken, en wie in Groesbeek *vlees onder de pekel houdt* slaat geregeld een borrel naar binnen. De Utrechenaar die *in z'n raap geslagen heeft*, heeft flink gegeten. En over de gezegende staat waarin iemand die in Groesbeek *met kip* zit zich bevindt, hadden we het al eerder. Allemaal vrij brave en vrij geïsoleerde voorbeelden in vergelijking met de wijdvertakte rioolsystemen die Vlaamse spreekwoorden vaak zijn.

Anderzijds kunnen we ons ook de vraag stellen of er typisch Nederlandse thema's zijn die bij voorkeur door voedselspreekwoorden verwoord worden. Als we kijken naar de vaakst voorkomende thema's in onze spreekwoorden, dan zijn dat er twee: de net genoemde spreekwoordelijke 'onderbuik' en spreekwoorden die met allerlei vormen van rijkdom en armoede te maken hebben. Als we vervolgens de Vlaamse en Nederlandse gegevens vergelijken, merken we aanzienlijke verschillen op: de onderbuik doet het zoals verwacht beter in Vlaanderen (51,2% > 33,3%), en spreekwoorden over armoede of rijkdom komen vaker voor aan de Nederlandse kant (66,7% > 48,8%). Het meest opvallende verschil krijgen we echter pas in beeld als we zegswijzen die op de een of andere manier met geld te maken hebben in positieve (rijkdom) en negatieve (armoede) spreekwoorden opsplitsen:

Tabel 4.2: Thematische analyse van de voedselspreekwoorden

Thema	Vlaanderen	Nederland
armoede	29 (23,2%)	0 (0%)
onderbuik	64 (51,2%)	5 (33,3%)
rijkdom	32 (25,6%)	10 (66,7%)
Totaal	125	15

54

In Vlaanderen blijken rijkdom en armoede volgens de spreekwoorden evenredig verdeeld (23,2% vs. 25,6%), maar in Nederland duikt geld alleen op als genoeg geld, en met name rijkdom. *Vet in andermaans schöttel zien* (menen dat een ander het best heeft; Drenthe), *spek zetten* (zoveel verdienen dat men overhoudt; Warffum) en *de broodkrummels steken 'm* (dartel worden van weelde; Utrecht) zijn typisch Nederlandse uitdrukkingen in dit verband, terwijl *zure soepen moeten eten* (arm zijn; Brugge), *'t zout op zijn patatten ni verdienen* (arm zijn; Dendermonde) of *in't drooge zitten, als 't pap regent* (de kans op gewin missen; Brugge) exclusief tot Vlaanderen beperkt zijn.

VOEDSELSTEREOTYPEN EN VOORoorDELEN

In dit hoofdstuk hebben we Vlaamse en Nederlandse spreekwoorden met voedseltermen bestudeerd. Als versteende processen van (onbewuste) betekenistoekenning bieden die zegswijzen geprivilegieerde toegang tot onze culturele basisbedrading, en daarom zijn ze erg bruikbaar voor de studie van diepliggende verschillen tussen de Vlaamse en Nederlandse cultuur.

Aan de oppervlakte betreffen de voornaamste verschillen tussen Vlaamse en Nederlandse voedselspreekwoorden het relatief grote aantal en de grote verscheidenheid in voedseltermen die in de Vlaamse uitdrukkingen voorkomen. Dat heeft mogelijk te maken met het feit dat de Vlaamse woordenboeksamenstellers een iets ruimere definitie van 'spreekwoord' hanteerden – al pleit dat natuurlijk ook al voor een cultureel verschil tussen de twee gemeenschappen. Maar er lijkt nog

een bredere en diepere onderstroom aan de verschillen ten grondslag te liggen. Eten zit zo diep verankerd in de Vlaamse cultuur dat het een beschikbaar en toegankelijk brondomein is om metaforisch naar meer abstracte onderwerpen te verwijzen: hoe meer betekenisoverdracht er op die manier plaatsvindt tussen concrete en abstracte domeinen, hoe meer spreekwoorden er opduiken. Eieren en brood structureren in Vlaanderen en Nederland gelijkaardige abstracte domeinen (fragiliteit, ongemak, geld), maar aardappelen en erwten duiken in hoofdzaak in Vlaamse spreekwoorden op waar ze betekenissen uitdrukken (excretie en inferioriteit) die in Nederland slechts zelden de zegswijzen halen. Daarnaast lijken Nederlandse spreekwoorden – in ieder geval in onze dataset – vooral welstand uit te beelden, terwijl Vlaamse uitdrukkingen ook armoede in beeld brengen.

Onze interpretatie van de gevonden spreekwoorden zou kunnen suggereren dat de wederzijdse stereotypering van Vlamingen en Nederlanders ook in de eigen gemeenschap ondersteund wordt. Vinden Vlamingen zichzelf ook Bourgondisch, maar weinig verfijnd, en vinden Nederlanders zichzelf ook superieur, maar kil en puriteins? (Zie Matthys, 2018 voor een bespreking van dit soort vooroordelen en stereotyperingen.) Als het antwoord op die vraag ‘ja’ zou luiden, dan hebben we in elk geval te maken met de radicale omkering van een eerdere verhouding. Na 1585, toen de grootste Vlaamse steden Brussel, Gent en Mechelen weer onder Spaans bestuur waren gebracht, kwam er in Vlaanderen een massale vluchtelingenstroom richting Noordelijke Nederlanden op gang. Anders dan we zouden denken, schetsen de historische bronnen uit die periode geen beeld van gehavende ontheemden. De gevluchte Vlamingen waren doorgaans rijke kooplui en hooggeschoolde arbeiders die omwille van hun calvinistische geloof uit het katholieke Vlaanderen wegvluchtten, niet vanwege armoede. De Nederlandse steden ving hen ook graag op, omdat ze voor een kapitaals- en competentie-injectie zorgen, maar de keerzijde van die medaille was dat de gevluchte Vlamingen algemeen beschouwd werden als ‘verwaande seigneurs en pronkerige monsieurs’, die de Hollandse eenvoud op de proef kwamen stellen. Het regende dan ook klachten over hun ‘kostelijcke maeltijden

ende bandquetten', hun 'vreemde fatsoenen en kleederen' en hun 'gouwd ende paerlen' (zie Tanja, 1987 voor een overzicht en veel meer voorbeelden).

Het is geschiedenis op z'n allerwrangst (Tanja, 1987: 28) dat de Hollanders zich in minder dan een eeuw tijd het prestige en de rijkdom van de gevluchte Vlamingen eigen maakten: die toe-eigening heeft de basis gelegd voor de huidige Vlaamse stereotypering van Nederlanders die we ook weerspiegeld zien in de dialectspreekwoorden. De Zuidelijke Nederlanden hebben nog eeuwen gebloed na het vertrek van hun rijkste en best opgeleide ingezetenen, maar wat onze spreekwoorden wel documenteren is dat de Vlaamse eetcultuur de zeventiende-eeuwse kaalslag overleefd lijkt te hebben: de veel grotere verscheidenheid aan genoemde voedselsoorten en de neiging bij Vlaamse woordenboekmakers om ook voedseljargon op te nemen zijn daar in elk geval duidelijke getuigen van.